

مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران

دکتر حسن عابدی جعفری - محمد ازگلی
اعضای هیأت علمی دانشگاه امام حسین (ع)
پژوهشکده علوم انسانی - گروه مدیریت

چکیده:

در این مقاله به منظور ریشه‌یابی موضوعی، تلاش شده است آثار عرضه شده در زمینه مدیریت اسلامی طی ربع قرن اخیر، از ابعاد مختلف مورد بررسی اجمالی قرار گیرد. آنگاه به منظور بررسی علل چنین کاستی‌ها، به موانع تحقیق در مدیریت اسلامی به طور کلی اشاره شده است. سپس با ذکر دلایل لزوم و اهمیت پرداختن به این موضوع، شروع کار را تشخیص مسأله می‌داند که برای آن، دو روش را مطرح می‌نماید. پس از آن، دو روش از روشهای تحقیق که در آثار موجود مورد استفاده قرار گرفته مطرح کرده و خود روش سوم را عرضه می‌کند. ذکر ویژگیهای محقق مدیریت در اسلام و ارزشیابی کلان آثار و ارائه برخی از نقاط قوت و ضعف آنها، بخش بعدی این مقاله است.

در پایان تلاش شده است که پیشنهاداتی کلی برای حل این مشکل ارائه شود و سپس در بخش نتیجه‌گیری مسائل موضوعی مطرح در رشته مدیریت اسلامی جهت

مدیریت اسلامی، موضوعی است که از دیر باز مورد تعلق خاطر همه آنانی بوده است که دل در گرو اسلام داشته‌اند. بر این اساس، بسیاری کوشیده‌اند تا در جهت شناخت و معرفی این پدیده مهم، گامی فرا پیش نهند. اگر از آثاری که از زمانهای دور درباره رهبری، ولایت، زعامت و امامت نگاشته شده است، بگذریم و مدیریت اسلامی را به عنوان موضوعی که پس از پیدایش حوزه مدیریت در غرب و ورود آن به کشورهای اسلامی و از جمله ایران، دنبال کنیم، به نظر می‌رسد که قدیمی‌ترین اثر را می‌توان در اواخر دهه ۱۳۴۰ یافت که برخی از محققان اسلامی و از جمله برجسته‌ترین آنان شهید بزرگوار حضرت آیه الله مطهری قدس الله نفسه الزکیه و در پاسخ به عطف اسلامخواهی جوانان دانشجو در آن دوره مبنی بر اینکه آیا اسلام هم از خود در حوزه مدیریت سخنی و نظریه‌ای دارد یا خیر، تلاش کردند و توانستند این نیاز را تا حدودی پاسخگو باشند. از میان آثار استاد به دو مقاله و سخنرانی ایشان، که به طور مستقیم و با توجه به موضوع مدیریت غربی، این امر را مورد دقت نظر قرار داده‌اند، بیشتر تکیه می‌شود. عنوان این دو مقاله، "مدیریت و رهبری در اسلام" و دیگر "رشد" است. ایشان در باب رهبری و مدیریت فرموده است:

رهبری و مدیریت ... خود مستلزم نوعی از رشد است ... رشد یعنی توان شناخت، لیاقت و شایستگی [حفظ و] نگهداری و قدرت بهره‌برداری از امکانات و سرمایه‌های مادی یا معنوی که در اختیار انسان قرار داده می‌شود (شهید مطهری، ۱۳۵۴).

بر این اساس، آنچه در باب مدیریت و رهبری در اسلام نوشته شده است، سرمایه‌های معنوی انقلاب اسلامی به شمار می‌آید. از این رو هرگونه اقدامی که در جهت شناسایی، گردآوری، حفظ و نگهداری [و توسعه] این آثار به منظور بهره‌برداری از آنها صورت می‌گیرد، عین رشد و مصداق مدیریت و رهبری به حساب می‌آید (عابدی جعفری، ۱۳۷۲).

اهمیت و عظمت مدیریت و رهبری - چه آنها را یک مقوله بدانیم و یا دو مقوله و حوزه جدا تلقی کنیم - بر هیچکس پوشیده نیست. ضمن اینکه آثار فراوان منتشر شده از سوی صاحب نظران بویژه در غرب و توسعه مدیریت و دانش آن، پس از انقلاب اسلامی

در ایران، خودگواه این مدعاست و بر آشنایان رشته مدیریت و رهبری، ناشناخته نیست. توسعه این رشته تا عمق مدیریت خانواده، و مدیریت و رهبری خویشتن از دیگر ادله ضرورت پرداختن جدی به این مهمترین نیاز انسانی و اسلامی ما به گونه‌ای سازمان یافته و منسجم است. در این راستا از اواخر دهه ۱۳۶۰، جمعی از محققان علاقه‌مند به مدیریت اسلامی همگام با سایر دلسوزان انقلاب اسلامی، حرکتی مبارک را در دانشگاه امام حسین (ع) آغاز کردند تاگامی فراسوی شناخت و معرفی مدیریت اسلامی بردارند. این حرکت به تهیه طرحی منجر شد که اولین مرحله آن شناخت دقیق و جامع منابع و آثار تهیه شده در مورد مدیریت اسلامی تا آن زمان بود. این تحقیق با اینکه لازم و ضروری می‌نمود، در عین حال دغدغه آفرین و نگران‌کننده هم هست. بررسیها - همچنانکه خواهیم دید - نشان می‌دهد که نه تنها پیش از انقلاب که حتی تا همین زمان هم که بیش از ۱۷ سال از روزهای مبارک پیروزی انقلاب شکوهمندمان می‌گذرد، توجهی جدی به این حوزه علمی کاربردی و در عین حال زیر بنایی نشده است.

کیفیت و کمیت آثار منتشر شده به زبان فارسی خودگواه صادقی بر این مدعاست. بررسیها نشان می‌دهد که طی سالهای آخر دهه ۱۳۴۰ تا اوایل دهه ۱۳۷۰ یعنی تا حدود ربع قرن، آثار شناسایی شده در حدود ۱۶۰ عنوان است. این مجموعه به تفکیک، ۶۵ کتاب، ۲۱ مقاله، ۱۳ پایان‌نامه و ۵۳ جزوه کمک درسی و آموزشی را در بر می‌گیرد که از این میان، فقط چهار عنوان پیش از انقلاب نگاشته شده است. آمار نشان می‌دهد که طی ربع قرن اخیر به طور متوسط هر سال هشت عنوان درباره مدیریت اسلامی چاپ و منتشر شده است که در مقایسه با دنیای غرب، فقط درباره مدیریت انسانی هر روز یک کتاب منتشر می‌کنند و در همین زمینه هشتاد و شش مجله تخصصی به چاپ می‌رسانند (ن، ک: چکیده‌نامه مدیریت منابع انسانی، ۱۹۹۶) و یا اینکه حدود ششصد مجله تخصصی و عمومی در زمینه مدیریت عرضه می‌کنند، (ن، ک: انبار، ۱۹۹۶) بسیار نگران‌کننده است. در هر حال، این حرکت باید آغاز می‌شد و تداوم و تکامل می‌یافت. تحولات اخیر را به فال نیک می‌گیریم و برای همه آنانکه در این میان برمی‌خیزند و گامی فرا پیش نهند، آرزوی توفیق می‌کنیم و با اعتراف به نقصهای فراوان

کارمان دست همپاری و همکاری همه صاحب نظران و مجریان دلسوخته حزب الله را در این راه به گرمی می فشاریم.

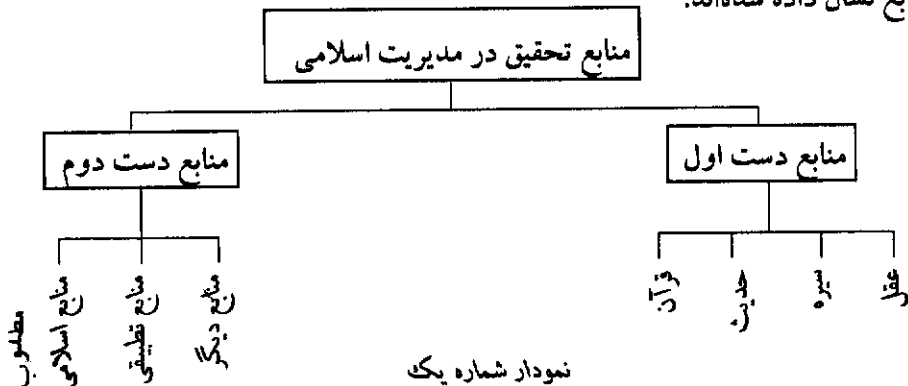
این نوشته با چنین دیدگاهی و به منظور فراهم آوری "حرکت" تکاملی فرایند مدیریت اسلامی در چرخه تحقیقی، آموزشی و اجرایی و برای زمینه سازی پاسخ به خیل پرسشهای وانهاده و مغفول به بررسی اجمالی آثاری می پردازد که در این قلمرو عرضه گردیده است و حاصل تلاشهای علمی را از زوایای زیر مرور می کند:

- ۱- منابع و طبقه بندی آنها
- ۲- قالبها و شکلهای عرضه منابع
- ۳- سیر زمانی آثار
- ۴- آشنایی با مؤلفان حقیقی و حقوقی این آثار
- ۵- شناخت موضوعی
- ۶- گرایشهای مؤلفان و مخاطبان این آثار
- ۷- موانع و روشهای تحقیق
- ۸- ویژگیهای محقق مدیریت اسلامی
- ۹- شناسایی افقهای آینده و برخی از مباحث قابل تحقیق

طبقه بندی منابع

نوع نگاه به منابع "مدیریت و رهبری در اسلام"، خود به دسته بندیهای مختلف از آثاری که در این زمینه به وجود آمده است، منجر می گردد. طبقه بندیهای زیر نمونه هایی از آن است:

- ۱- منابع دست اول و دست دوم: در نمودار شماره یک، چگونگی طبقه بندی این منابع نشان داده شده اند:

البته آثاری که برخی از فقیهان و اندیشمندان معاصر و در رأس همه آنان، حضرت امام رضوان الله علیه درباره ولایت فقیه - که موضوع آن اداره مدیریت و رهبری جامعه است - ارائه فرموده‌اند و بر منابع دست اول مبتنی است، قابل توجه و بهره‌برداری متناسب با سازمانهاست؛ این منابع فراوانند. (به عنوان نمونه ن. ک. به وثیقی، ۱۳۶۸).

۲ - تقسیم‌بندی آثار بر اساس ماهیت آنها را می‌توان به دو دسته مکتوب و عملی فرد مورد مطالعه قرار داد. در واقع، هر یک از آثار "قولی یا فعلی" راهنما و مفسر دیگری است. برای تحقیق در هر بخش باید از روش و ابزارهای تحقیقی خاص خود بهره جست.

۳ - در محدوده آثار مکتوب، معیارهای دیگری برای تقسیم‌بندی می‌توان در نظر گرفت. از آن جمله می‌توان آثار را به اعتبار شکل، قالب و حجم منابع، زمان تألیف، مؤلفان و موضوع، مورد بررسی قرار داد. در این مقاله کوشش می‌شود تا این طبقه‌بندی مبنای توضیح تفصیلی بیشتری قرار گیرد:

الف - بررسی قالب و کمیت متون

طی بررسیهایی که در آثار مکتوب تا پایان سال ۷۲ در سطح دانشگاه‌ها و برخی از کتابخانه‌های مختلف شهر تهران انجام شد در مجموع صد و شصت اثر شناسایی و تهیه شد و موضوع مطالعه در "پروژه نقد و بررسی آثار مکتوب مدیریت اسلامی" قرار گرفت که به پیشنهاد دانشگاه امام حسین علیه السلام در "طرح مطالعات تطبیقی مدیریت" به تصویب رسید.

این آثار به طور متوسط نزدیک به ۱۰۴۰۰ صفحه کتاب، ۲۳۴۰ صفحه پایان‌نامه، ۷۹۵ صفحه جزوه و ۷۷۵ صفحه مقاله است که در کل ۱۴۳۱۰ صفحه را تشکیل می‌دهد.

ب - بررسی زمان انتشار

در نمودار شماره ۲، چگونگی و میزان منابع را طی سالهای مختلف با صرف نظر از

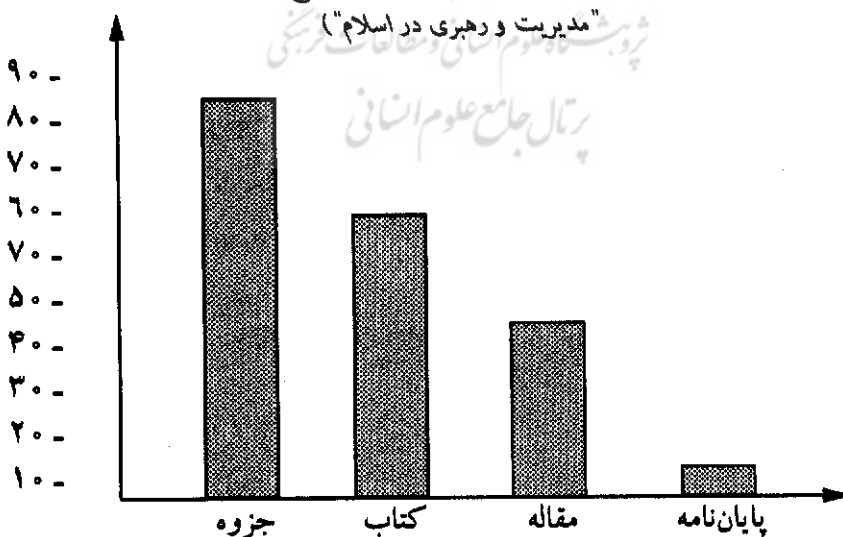
تعدادی از منابع، که فاقد تاریخ انتشارند، می‌توان مورد مطالعه تطبیقی قرار داد.

عنوان	سال	۱۳۵۰	۱۳۶۰	۱۳۷۰	۱۳۷۲	جمع کل
کتاب	۱	۸	۳۲	۵	۴۶	۴۶
پایان نامه	۰	۰	۲	۰	۲	۲
مقاله	۰	۶	۱۱	۱۶	۳۳	۳۳
جزوه	۰	۶	۲۷	۱	۳۴	۳۴
جمع کل	۱	۲۰	۷۲	۲۲	۱۱۵	۱۱۵

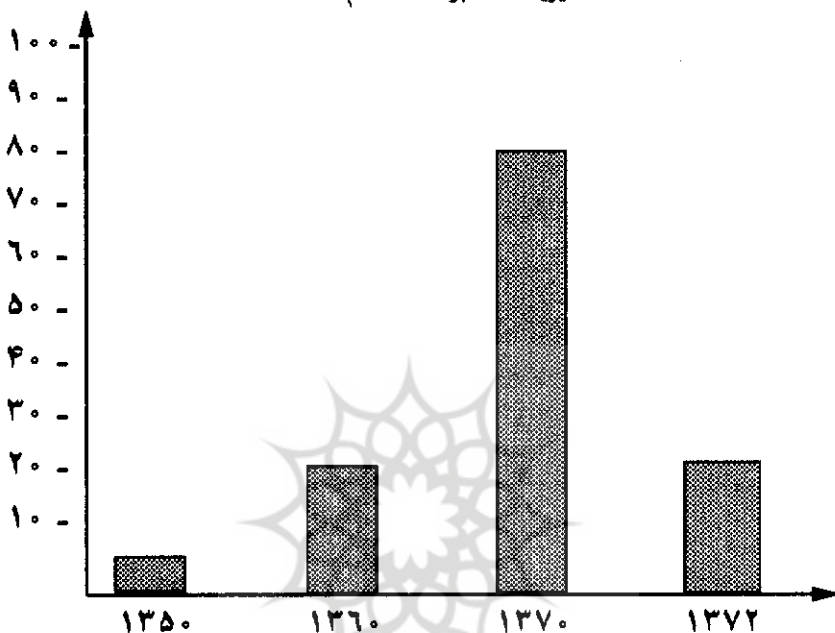
(جدول شماره ۱): مقایسه تطبیقی آثار منتشر شده مدیریت و رهبری در اسلام طی سالهای مختلف)

در عین حال شواهد نشان می‌دهد که از میان بیش از پنجاه و پنج اثر منتشر شده بی‌تاریخ، همگی آنها پس از انقلاب اسلامی نوشته شده‌اند. در مجموع می‌توان گفت که حجم آثار به ترتیب حدود ۸۹ جزوه، ۴۶ کتاب، ۳۳ مقاله، و ۳ عنوان پایان‌نامه است که در نمودارهای ستونی ذیل هم از بعد حجمی و هم زمانی نشان داده شده است:

(نمودار شماره ۲ - نمودار موضوعی آثار منتشر شده ربع قرن اخیر درباره)

(نمودار شماره ۳ - نمودار زمانی آثار منتشره ربع قرن اخیر درباره
"مدیریت و رهبری در اسلام")

ج - بررسی منابع از بعد مؤلفان

در یک طبقه‌بندی کلان، می‌توان مؤلفانی را که در زمینه مدیریت و رهبری در اسلام مطالبی را نوشته‌اند به شخصیت‌های حقیقی و حقوقی تقسیم کرد. گروه اول را علمای حوزه و استادان دانشگاه‌ها و دیگر صاحب‌نظران علاقه‌مند تشکیل می‌دهد؛ در عین حال شخصیت‌های حقوقی شامل نهادهای تحقیقی و آموزشی نیز آثاری را منتشر کرده‌اند که به شخص خاصی منسوب نیست.

بررسیها نشان می‌دهد که طی چهار دهه گذشته از میان سه گروه علمای حوزه، استادان دانشگاه و سایر محققان دیگر از هر گروه، حدود سی نفر به نگارش مطالبی درباره مدیریت اسلامی پرداخته‌اند. در میان مؤلفان کشورهای اسلامی هم می‌توان چند نفر محدودی را لحاظ کرد.

سازمانها و مؤسسات داخلی و خارجی را که به این موضوع پرداخته و اثری را منتشر کرده‌اند می‌توان به شرح ذیل فهرست کرد:

سازمان امور استخدامی کشور، بنیاد نهج البلاغه، سازمان مدیریت صنعتی، مرکز تحقیقات عقیدتی سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشگاه امام حسین علیه السلام، دانشگاه امام صادق علیه السلام، بنیاد باقر العلوم علیه السلام (مرکز پژوهشی و آموزشی امام خمینی ره)، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، طرح مطالعات تطبیقی (پژوهشکده مطالعات تطبیقی مدیریت)، بانک توسعه اسلامی، و اروپا.

بررسیهای تفصیلی در مورد محققان حقیقی و حقوقی نشان می‌دهد که:

۱- به نظر می‌رسد که برخی نویسندگان محترم به طور اتفاقی یا الزامی یک بار درباره موضوع قلم زده‌اند.

۲- تقریباً قریب به اتفاق آثار، کارهای فردی است و کمتر اثری را می‌توان یافت که به شکل کار گروهی تدوین و تألیف شده باشد.

۳- بررسی محتوای آثار نشان می‌دهد که برخی از مؤلفان محترم بدون مراجعه به ادبیات مدیریت در زبان فارسی و یا کمتر از این، بدون مراجعه به ادبیات مدیریت و رهبری در اسلام و صرفاً با اتکا به مطالعات عمومی شخصی خود و بدون توجه به آرا و اندیشه‌های دیگر محققان و گویا به عنوان اولین و آخرین صاحب نظر، مکتوب خویش را به چاپ رسانده‌اند.

این مسائل برای هر مسلمان دردمندی، رنج آور است و وی را به تفکر عمیق وادار می‌دارد.

د- شناخت موضوعی آثار (طبقه‌بندی محتوایی)

بررسیها نشان می‌دهد که شاید از میان مجموعه آثار منتشر شده مورد مطالعه، حدود هفده عنوان موضوعی را بتوان استخراج و شمارش کرد. این عنوانها بر اساس نام پشت جلد آثار، در جدول ذیل آمده‌اند. (نیز، ن. ک. به ازگلی و دیگران، ۱۳۷۵)

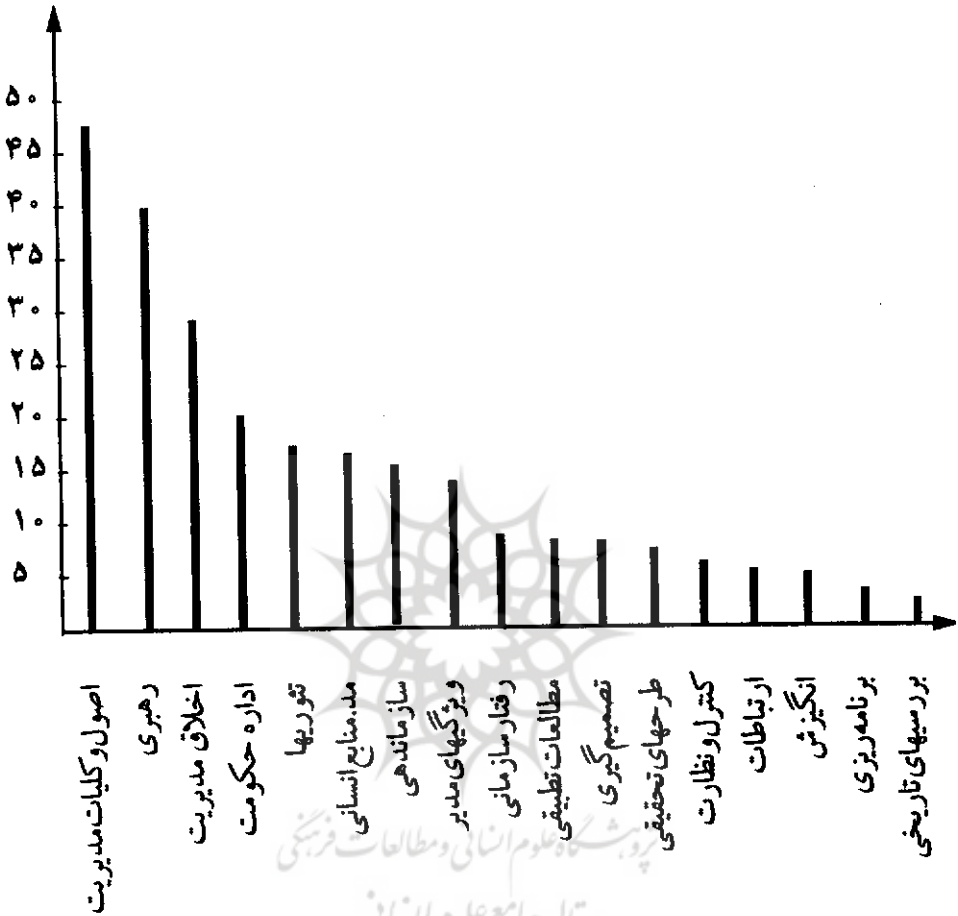
جدول در صفحه بعد

ردیف	عنوان موضوع	تعداد
۱	طرحهای تحقیقی درباره مدیریت اسلامی	۵
۲	کلیات و اصول مدیریت اسلامی	۴۸
۳	تئوریهای مدیریت در اسلام	۱۰
۴	رهبری، ولایت و هدایت	۲۴
۵	اداره حکومت اسلامی	۱۲
۶	سازماندهی و سازمان	۸
۷	انگیزش	۱
۸	کنترل و نظارت	۲
۹	ارتباطات	۲
۱۰	برنامه ریزی	۱
۱۱	تصمیم گیری	۳
۱۲	مدیریت منابع انسانی	۸
۱۳	رفتار سازمانی	۴
۱۴	ویژگیهای مدیر اسلامی	۷
۱۵	مطالعات تطبیقی مدیریت	۹
۱۶	اخلاق مدیر اسلامی	۲۰
۱۷	مطالعات تاریخی	۱

(جدول شماره ۲ - عنوانهای موضوعی مدیریت و رهبری اسلامی)

اگر بخواهیم میزان حجم این آثار را در قالب یک نمودار ستونی نشان دهیم نتیجه چنین خواهد بود:

نمودار در صفحه بعد

(نمودار شماره ۴ - میزان آثار موضوعی)

این بررسی نشان می‌دهد که بیشترین مطالعات در حوزه اصول و کلیات مدیریت با ۴۸ عنوان و کمترین عنوان مباحث تخصصی چون برنامه‌ریزی با یک عنوان اختصاص یافته است. ارزشیابی دقیقتر این آثار با ورود به محتوی (مردمی، ۱۳۷۳، ۱۳۷۵) و یا

با داشتن معیاری چون تراوس مدیریت و رهبری اسلامی (عابدی جعفری، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳) امکانپذیرتر می‌شود تا دقیقاً روشن شود که با وجود منابع بسیار غنی دست اول، چقدر کار نکرده داریم!

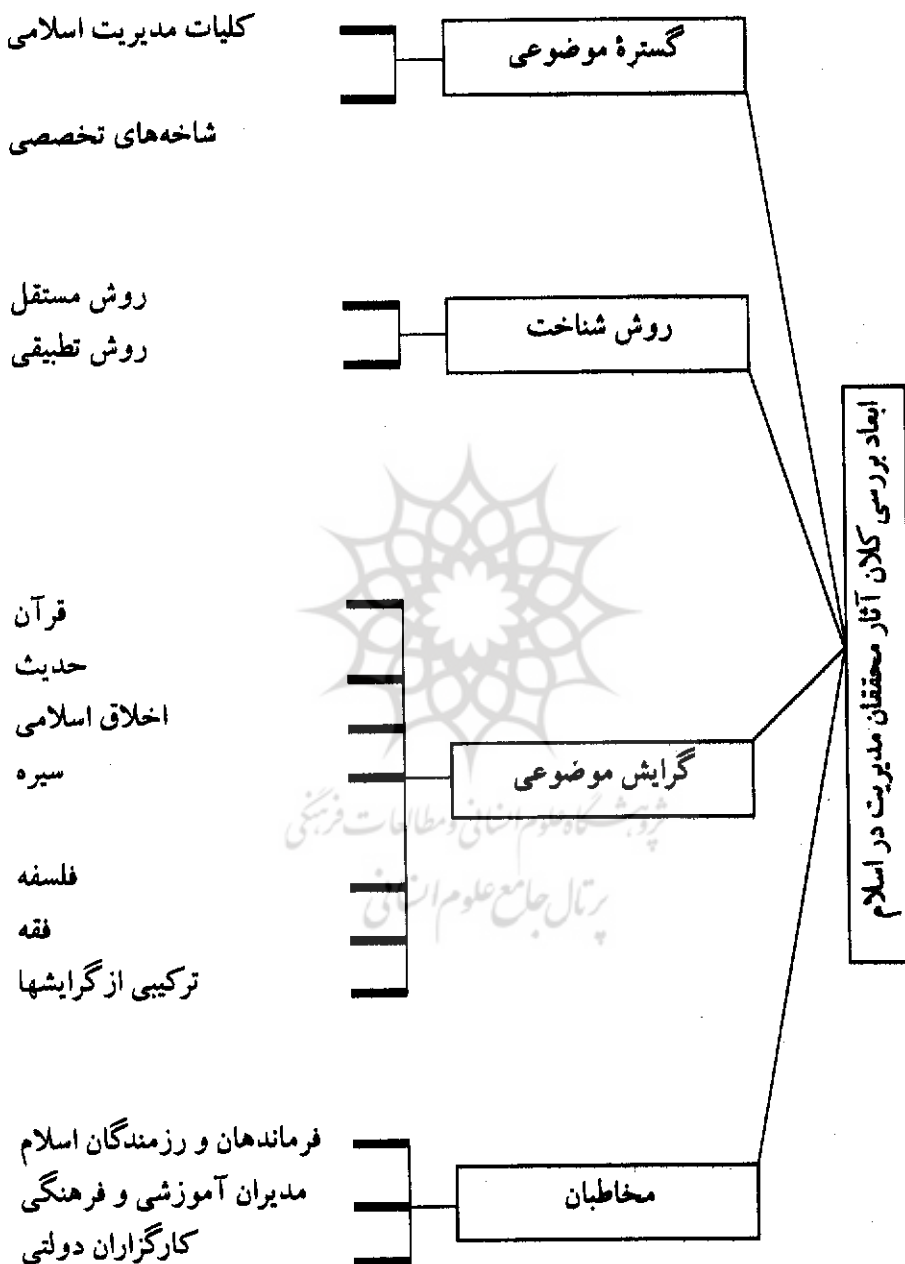
بررسی کلان آثار

بر اساس برخی از مطالعات انجام شده (عابدی جعفری، ۱۳۷۰) روشن شده است که آثار این محققان را در سطح کلان از ابعاد و گستره موضوع، روش شناخت، گرایش موضوعی، و وضعیت مخاطبان می‌توان مورد بررسی قرار داد. این ابعاد در نمودار شماره ۵ آمده است و انجام آن، خود به تحقیق تفصیلی بیشتری نیاز دارد. در صفحات آینده نگاهی کلی به این آثار شده است.

موانع تحقیق در مدیریت اسلامی

با وجود دلائل بسیار بر ضرورت پرداختن به این واجب الهی چرا با این موضوع چنین برخورد شده است؟ آیا دلائلی چون، اینکه هیچ زمانی بشر از مدیریت و رهبری جدا نبوده است و هیچ مکانی را خالی از این مهم نمی‌توان یافت، یا سیره انبیا و اولیا در اعمال مدیریت یا فرهنگی بودن مقوله مدیریت و جامعیت مکتب اسلام برای پرداختن همه جانبه به این موضوع کافی نیستند؟!

پس چه شده است که ما بسادگی این موضوع را وانهادیم. به نظر می‌رسد دلائلی چون جو تبلیغی قوی مدیریت رایج غربی، عدم حاکمیت اسلام در قرون اخیر، دین‌زدایی پس از رنسانس، وضعیت فلاکت‌بار مسلمین، مقایسه وضعیت مسلمین با دیگران، و سرانجام عدم تحول اساسی و انقلابی در ساختار علمی کشور اعم از حوزه و دانشگاه و اضافه کنیم غرق شدن در روزمرگیها و باورنداشتن تواناییهای خود از جمله این موانع هستند؛ در حالی که با چند دلیل، روشن می‌شود که تحقیق، آموزش و اعمال مدیریت اسلامی از جمله واجبات و امکانپذیر و شدنی است.

(نمودار شماره ۵ - ابعاد بررسی کلان آثار مدیریت اسلامی)

برخی از این دلایل عبارتند از:

- ۱ - نیاز مدیریتی متناسب با فرهنگ اسلامی خودی
- ۲ - وجوب ایدئولوژیک به دلیل داعیه ما برای تشکیل حکومت جهانی و طرح مدیریت مبتنی بر وحی
- ۳ - کاستیهای موجود در مدیریت غربی به اذعان فراوان خود آنان
- ۴ - اعتقاد و باورهای دین مبنی بر توانایی نوآوری از جمله در مدیریت
- ۵ - تجربه‌های فراوان در اداره انقلاب و حکومت اسلامی و دفاع مقدس و بازسازی و وجود این دلایل نتوانسته‌ایم بر موانع بر شمرده شده طی هفده سال گذشته به طور سازمان یافته و با طرح قبلی فائق آییم و راه‌های علمی و کاربردی جامع‌نگر برای حل مسأله بیابیم و این، مستلزم تبیین و تدوین حدود و ثغور این پدیده عظیم الهی - مدیریت اسلامی - و تشخیص مسأله است.

روشهای تشخیص مسأله

به طور کلی به نظر می‌رسد که با سه شیوه می‌توان به تشخیص مسائل مدیریت اسلامی نائل شد. این روشها را می‌توان در قالب روشهای قیاسی و استقرایی یعنی با مراجعه به ایده‌آلها و سیره و نیز با مراجعه به مدیریت روز دنبال کرد.

در روش اول، یعنی مطالعه از کل به جزء، می‌توان با مراجعه به منابع دست اول یعنی قرآن و حدیث، آثار قلمی و کلامی عالمان دین بویژه آثار امام (ره) و مقام معظم رهبری، و نیز شناخت و بررسی منابع غیر اسلامی با هدف شناخت چارچوبهای نظری ایشان، مطالعه انسان و روابط انسانی، مطالعه منابع موجود مدیریت اسلامی و ... اقدام کرد.

در روش دوم، بررسی عملی انبیا و اولیا علیهم السلام، تاریخ اسلام، سیره امام (ره)، مطالعه اسوه‌های مدیریت اسلامی، مراجعه به موارد موفق مدیریت اسلامی، مراجعه به عملکرد مسئولان لشکری و کشوری نظام مقدس جمهوری اسلامی و ... اقدام به مسأله‌یابی کرد.

آنگاه با هدف تدوین اصول مدیریت در اسلام، الگو سازی یک سازمان ایده‌آل، ارائه الگوی مدیر و کارگزاران نظام اسلامی و ضد آن و تعمیم نظریه مدیریت اسلامی در پی شناخت و بهره‌گیری از روش تحقیق مناسب بر آمد.

روشهای تحقیق در مدیریت اسلامی

برای رسیدن به حقیقت مدیریت در اسلام، از راه‌های مختلفی می‌توان سود جست که از جمله می‌توان به روشهایی اشاره کرد که تاکنون محققان مدیریت اسلامی از آنها استفاده کرده‌اند به صورت ذیل دسته‌بندی می‌شود:

۱- گروهی از محققان با ضعف شناخت از مدیریت غربی و با توجه صرف به مدیریت در اسلام، مدیریت غربی را بکلی نفی کرده و وارد موضوع نشده‌اند؛ در حالی که باید مدیریت را به عنوان یک علم شناخت تا بتوان با آن بدرستی برخورد کرد؛ همان‌گونه که پیشینیان ما با فلسفه یونان برخورد کردند.

۲- گروهی دیگر با خوب و صحیح فرض کردن مدیریت غربی، تلاش کرده‌اند با توجیه مسلمانی مدیریت غربی آن را به نوعی اسلامیزه کنند. در این گروه عده‌ای مرعوب آن نظریات شده و تمام آن را پذیرفته‌اند و برخی هم با برخورد انتقادی در تصحیح و تکمیل آن کوشیده‌اند. دسته دوم سعی کرده‌اند با کالبد شکافی و تقسیم بندی مدیریت به انسان و مواد یعنی مدیریت منابع انسانی و تولید، مباحث ارزشی را از غیر ارزشی تفکیک کنند و با پذیرش بخش دوم، صرفاً موضوع انسان را در مدیریت، بررسی کنند.

۳- به نظر می‌رسد باید کوشید تا آمیزه‌ای از روشها را برگزینیم یا تحقیق خود را مرحله‌ای کنیم. در این صورت امکان رسیدن به نتیجه کامل در این زمینه بیشتر است؛ در غیر این صورت به کارگیری هر یک از سه روش به تنهایی نتایج ناقصی را به بار خواهد آورد. این روش را می‌توان روش تلفیقی مرحله‌بندی شده نامید. مراحل مختلف این روش در نمودار شماره ۶ آمده است.

بر اساس همین روش، برخی از محققان در گروه مدیریت دانشگاه امام حسین علیه السلام، مرحله اول آن را، که "شناسایی و ارزشیابی آثار مدیریت در اسلام" است، آغاز کرده‌اند. در این مرحله پس از شناسایی و تهیه اثر، اقدامات ذیل نسبت به آن انجام می‌گیرد:

۱- تهیه معرفی عمومی اثر شامل نویسنده، زندگی علمی و آثار وی

۲- بررسی محتوای متن شامل تعیین محورهای اساسی و ارائه خلاصه فشرده‌ای با سر فصلهای مشخص

۳- تعیین ویژگیهای اثر شامل روش تحقیق، حوزه مدیریت، مستندات، مخاطبان، قالب و گرایش اثر

۴- ارزشیابی و تعیین نقاط قوت، نقاط قابل تقویت و نقاط قابل توسعه

پس از تهیه جزوه‌ای با محتوای فوق، کار انجام شده برای بررسی و تکمیل به محقق دوم ارجاع می‌شود و آنگاه در شورای تحقیق، بررسی نهایی، و پس از ویرایش و تایپ برای نویسنده اصلی فرستاده می‌شود تا بتوان بر اساس آن مصاحبه علمی با ایشان انجام داد. پس از آن حاصل تحقیق و مصاحبه در قالب مقاله‌ای یا مجموعه مقالاتی آماده انتشار می‌شود. علاوه بر آن می‌توان پس از ارائه ارزیابی آثار از موضوعات واحد برای تهیه ده‌ها مقاله علمی درباره مدیریت اسلامی استفاده کرد که برای انجام بخش دوم همین مرحله، که "تحلیل خود محتوا و بررسی موضوعی آثار" است، بسیار مفید خواهد بود. اگر چه این اقدام بسیار حساس و وقت‌گیر بود و حتی کسانی که در سطح کارشناسی ارشد مدیریت هم بودند، کمتر براحتی می‌توانستند آن را انجام دهند، بحمد الله این مرحله - البته در حد آثار منتشر شده تا سال ۱۳۷۲ رو به پایان است و ان شاء الله - برکات بسیاری را برای محققان مدیریت در اسلام به ارمغان می‌آورد که مجال تفصیل آن در این مقاله نیست.

مراحل دیگر این روش در تحلیل تفصیلی سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران (عابدی جعفری، ازگلی، ۱۳۷۵ - الف) آمده است که در اینجا تنها به ذکر سر فصلهای آن در نمودار شماره ۶ بسنده شد. البته برخی از این مراحل چون مرحله کند و کاو در

منابع قرآن و روایات از سوی گروه مدیریت مرکز آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره) و نیز مرحله بررسی و ارزشیابی یافته‌های عقل بشری از سوی دانشکده مدیریت و علوم اداری دانشگاه تهران در قالب طرح مطالعات تطبیقی مدیریت در حال انجام است که برایشان آرزوی توفیق و کمال داریم (ن.ک به مجموعه مقالات همایش مدیریت و رهبری در سازمان، ۱۳۷۵).

در پایان این بخش لازم است به دو عامل مهم دیگر موفقیت تحقیق، یعنی شخص محقق و دولت جمهوری اسلامی هم اشاره‌ای کرد. محقق مدیریت در اسلام دارای دو نوع ویژگی عام و خاص است.

ویژگیهای محقق مدیریت در اسلام

الف - ویژگیهای عمومی

محقق مدیریت در اسلام، به تعبیر امام (ره) "باید دارای شهامت مبارزه با جهل، به در آمده از لاک نگرش انحصاری علم به شرق و غرب باشد و اینکه نشان داده باشد می‌تواند کشور را روی پای خود نگه دارد". همچنین باید راه‌های دستیابی به حقیقت و شیوه‌ها و تدابیر تحقیقی را بداند و از خلق و خوی یک محقق واقعی برخوردار باشد. او باید به درک ضرورت اجتماعی پرداختن به این مهم رسیده باشد؛ چند کاره نباشد؛ تأمین مالی بشود و تحقیق، کار تمام عمر او باشد.

ب - ویژگیهای خاص

محقق مدیریت در اسلام باید نسبت به دانش روز اشراف داشته، و بالاتر از هر چیز اسلام‌شناس و اهل تحقیق در دین باشد؛ از طرف دیگر به تعبیر امام (ره) دولت باید با "توسعه مراکز علمی و تحقیقاتی"، "تمرکز و هدایت امکانات"، "و تشویق کامل و همه جانبه محققان" و از جمله محققان مدیریت در اسلام، "زمینه‌های کامل کسب خود کفایی و بازسازی" مدیریت و رهبری را در ابعاد تحقیق، آموزش و عمل فراهم آورد.

ارزشیابی کلان آثار:

اینک با تحلیل کلی و اجمالی آثار مدیریت در اسلام طی ربع قرن اخیر، جمع‌بندی ذیل ارائه می‌شود:

الف - نقاط قوت

آثار نشان می‌دهد که حجم مطالب رو به گسترش بوده است. تخصصی‌تر شدن موضوعات، روند رو به رشدی از خود نشان داده و سیر تأکید بر اصلی‌ترین نکات توسعه یافته است. بیشتر به بعد اثباتی مدیریت در اسلام توجه شده است. نقد آثار قبلی، رشد تدریجی از خود نشان می‌دهد و سرانجام حرکت پرداختن به فرضیه‌ها و نظریه‌پردازی در مدیریت اسلامی آغاز شده است.

ب - نقاط قابل تقویت

با وجود نقاط مثبت، در عین حال در سیر پیشرفت مدیریت اسلامی شاهد نقاطی هستیم که قابل تقویت هستند و از جمله می‌توان موارد ذیل را برشمرد: پراکنده‌کاری، عدم ارتباط و انسجام آثار و مؤلفان، خلأ جدی در ارائه شیوه‌های تحقیق، خلأ تحقیقات میدانی و عدم بررسی سیره مدیریتی مدیران اسلامی، خلأ تحقیقات نظری در آثار صاحب‌نظرانی چون شهید مطهری (ره) برای استخراج دیدگاه‌های ایشان؛ نبودن سازماندهی مناسب تحقیقی، پرداختن به سبک و سیره رهبری امام (ره)؛ نبود یک متن درسی قابل قبول در مدیریت اسلامی، نبودن یک مرکز آموزش مدیریت اسلامی، تشکیل نشدن یک سازمان الگویی مدیریت و رهبری اسلامی.

چه باید کرد؟ (پیشنهادهای کلی برای درمان)

این بخش از مقاله را با استنتاج از بیانات مقام معظم رهبری در ارائه راه‌حل دشواریهای حوزه علمیه با پیشنهادهای چندی دنبال می‌کنیم. به نظر می‌رسد که دنبال کردن این راه‌حلها، داروی بسیاری از دردهای ما در زمینه موضوعی خودمان است این راه‌حلها عبارتند از:

۱ - قبولی دردِ نداشتنِ نظریه و الگویی علمی و عملی در مدیریت اسلامی

- ۲- همت گماشتن به درمان درد اسلامی نبودن شیوه‌ها و الگوهای مدیریت در نظام مقدس جمهوری اسلامی
- ۳- بیدار شدن روح کار در جوانان و دانشجویان علاقه‌مند به مدیریت اسلامی در حوزه و دانشگاه
- ۴- تشکیل مرکزی مشخص برای تحقیقات مدیریت و رهبری در اسلام
- ۵- ایجاد محیط‌های باز برای پرورش افکار نو در حوزه مطالعات مدیریت اسلامی
- ۶- تغییر جدی کتابهای درسی رشته‌های مدیریت در دانشگاه‌ها
- ۷- تعلیم عمیق و گسترده زبان بیگانه برای مطالعه و بررسی آثار بیگانگان
- ۸- تعریف گرایش‌های مختلف مدیریت و رهبری اسلامی در حوزه و دانشگاه
- ۹- ارائه نظریه‌های مدیریت و رهبری اسلامی در سطح جهانی
- ۱۱- دست برداشتن از تنبلی، بی‌نظمی و پرداختن به پرکاری منظم
- ۱۲- دغدغه داشتن نسبت به آینده نظام و آینده اسلام و ایجاد "حرکت" فراگیر در این زمینه، با هدف تحقق و توسعه الگوی زهد و عدالت علی علیه السلام در جامعه اسلامی از سوی مدیران و رهبران جامعه

نتیجه

با توجه به اصول استنباطی از رهنمودهای مقام معظم رهبری، و با توجه به آنچه گذشت، و با امید به تحقق این آرمانها در پایان این نوشتار برخی از پیشنهادهاى تخصصی که قبلاً به پاره‌ای از آنها اشاره شده است به اختصار یادآور می‌شود. این محورها می‌توانند مهمترین موضوعات مطالعاتی باشند که در آینده مورد توجه محققان قرار گیرند. به نظر می‌رسد حداقل کار این است که درباره هر موضوع، پس از شناخت تلاشهای انجام شده در آن زمینه، نسبت به ارائه حداقل یک مقاله تحقیقی اقدام شود یا سمیناری به آن موضوع اختصاص یابد ان شاء الله. این موضوعات عبارتند از:

لزوم تدوین پرسشنامه مدیریت در اسلام، بررسی عوامل انگیزشی و ضد انگیزشی مطالعات مدیریت و رهبری در اسلام، بررسی اهمیت و ضرورت میزان اولویت و فواید

پرداختن به این موضوع، بررسی و شناخت اصول و روشهای مدیریت اسلامی در مقایسه با مدیریت غربی، نقاط قوت و ضعف و محورهای مشترک این دو جهانبینی، بررسی مشکلات تحقیق در مدیریت اسلامی، بررسی فزاینده مدیریت اسلامی، تعیین روشهای تحقیق در سیره مدیران اسلامی، تعیین ضرورت، میزان و امکانپذیری تأمین و آموزش مدیریت اسلامی و نقش آن، شناسایی و تعیین معیارها و شاخصهای ارزشیابی مدیر اسلامی، بررسی تأثیر و تأثر متقابل نظریه و عمل مدیریت اسلامی، تعیین ویژگیهای برجسته الگوهای مدیریت اسلامی، بررسی نقش پیروان در مدیریت اسلامی، توجه جدی به مطالعات انسانشناسی در مدیریت اسلامی، تعیین نقش و رابطه سایر رشته‌های علوم در مدیریت اسلامی.

این موضوعات از جمله موضوعات اساسی هستند که باید در رشته مدیریت و رهبری اسلامی در حوزه‌های علمی و دانشگاه‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی با جدیت مورد تحقیق و آموزش قرار گیرند. با این امید که خداوند تعالی به ما توفیق عنایت فرماید که بتوانیم آرمانهای بلند امام (ره) و رهبر معظم انقلاب را در این راستا محقق سازیم. پایان این نوشتار را با گفتار نظریه پرداز و عامل به مدیریت اسلامی، شهید مظلوم آیه الله دکتر بهشتی رضوان الله تعالی علیه در سالهای قبل از جمهوری اسلامی حسن ختام می‌بخشیم:

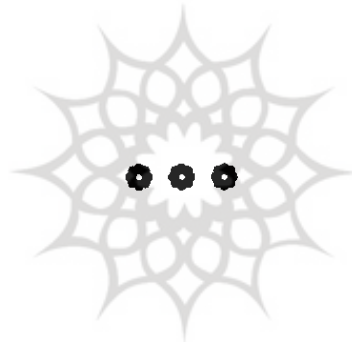
" شما باید ده ساعت در روز به قید هر ساعت شصت دقیقه کار کنید.... چگونه خود را رسالتمدار نسلهای تشنه حقیقت دنیای امروز می‌دانید؟ نسلهایی که زیر بار استبدادها و استعمارها به انتظار ندای نجات بخشی نشسته‌اند. چگونه خود را مسئول نجات این مردم رنج‌دیده و غم‌دیده می‌دانید و معتقدید که اسلام می‌تواند ناجی این قوم باشد و حاضر نیستید از عمر جوان و نشاط جوانی خویش بهره ببرید؟ ده ساعت کار کردن که چیزی نیست. منظم شوید بیش از ده ساعت می‌توانید کار کنید. (خاطرات شهید شاهچراغی، ۱۳۷۳).

در اینجا باز هم خاضعانه از همه دانشمندان و پژوهشگران و استادان محترم و دانشجویان تقاضا داریم تا در این "حرکت" مساعدت و همراهی نمایند.

فهرست منابع و مآخذ

۱. احدی، حسین، کتابنامه توصیفی روانشناسی، مشهد، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۶.
۲. اکرام جعفری، محمد جعفر، مجله علمی کاربردی مدیریت دولتی، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۱.
۳. ازگلی، محمد و دیگران، کتابنامه مدیریت در اسلام (منتشر نشده)، تهران، دانشگاه امام حسین علیه السلام، پروژه تلخیص و ارزیابی متون مدیریت در اسلام، ۱۳۷۵.
۴. اسکندری، مجتبی، طرح تهیه فرهنگ مدیریت در اسلام (منتشر نشده)، تهران، دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۷۰.
۵. باهر، حسین، طرح نظام مدیریت اسلامی، تهران، سازمان مدیریت صنعتی، ۱۳۶۲.
۶. خاکی، غلامرضا، کلیات طرح جامع استنباط مدیریتی از اسلام، تهران، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
۷. دبیرخانه چهارمین سمینار بین‌المللی مدیریت اسلامی (مرکز آموزش مدیریت دولتی)، نگرشی بر مدیریت در اسلام: مجموعه مقالات ارائه شده در سمینار، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۲.
۸. رمزگویان، مدیریت و رهبری در اسلام، تهران، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۷۲.
۹. زیادلوی، فروزان، گزارشی از کنفرانس "اروپا" [در] مجله مدیریت دولتی، دوره جدید، شماره ۲۳، تهران، ۱۳۷۲ ص ۶۵ - ۷۱.
۱۰. شهید شاهچراغی، سید حسن (خاطراتی از شهید بهشتی ره) نقل در روزنامه جمهوری اسلامی ش ۴۳۶۴، ۱۳۷۳.
۱۱. صفوی، بهروز و دیگران، گزارش مرحله اول طرح مطالعات نظری روش کارشناسی، تهران، سازمان مدیریت صنعتی، ۱۳۶۸.
۱۲. طرح مطالعات تطبیقی مدیریت، بروشور عناوین مقالات همایش مدیریت و رهبری در سازمان، تهران، ۱۳۷۵.
۱۳. عابدی جعفری، حسن و دیگران، تزاروس مدیریت (منتشر نشده)، طرح بانک اطلاعات مدیریت و رهبری، دانشگاه امام حسین علیه السلام، تهران، ۱۳۷۲.
۱۴. -----، تزاروس رهبری (منتشر نشده)، طرح رهبری امام خمینی ره، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام ره، تهران، ۱۳۷۲.
۱۵. -----، طرح کلی دوره تربیت محقق مدیریت در اسلام، تهران، دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۶۷.
۱۶. -----، مدیریت و رهبری در اسلام، (جزوه درسی منتشر نشده)، تهران، دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۷۰.
۱۷. -----، مدیریت ما، [در] فصلنامه مصباح شماره ۵، تهران، دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۷۲.
۱۸. -----، طرح تحقیق مدیریت در اسلام (منتشر نشده)، تهران، دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۶۹.
۱۹. کمیسیون مدیریت بنیاد نهج البلاغه، مجموعه مباحثات و مذاکرات انجام شده پیرامون مدیریت در نهج البلاغه (منتشر نشده) تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۷۱.

۲۰. (شهید) مطهری، مرتضی ره، امدادهای غیبی در زندگی بشر، تهران، صدرا، ۱۳۵۴.
۲۱. مظاهری، حسین، اخلاق فرماندهی و فرمانبری، قم، شوق، ۱۳۶۹.
۲۲. مرکز بررسی و تحقیقات عقیدتی سیاسی سپاه، مدیریت و فرماندهی، قم، بی تا.
۲۳. مردمی، ابوالقاسم، تصمیم گیری در اسلام [در] فصلنامه مصباح، تهران، دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۷۲، ش ۱۲.
۲۴. مهدوی، محمد نقی، کتابشناسی کتابشناسیها، تهران، مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۸.
۲۵. -----، کتابشناسی مدیریت، تهران، مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۴.
۲۶. واتقی، حسین، کتابنامه ولایت فقیه، حسین جناحی (تنظیم و ویرایش)، در مجله مشکوة، مشهد، آستان قدس رضوی (ع)، ۱۳۶۸، ش ۲۳ و ۲۴، ص ۳۰۵ - ۳۲۲.
۲۷. هیئت علمی کنگره نهج البلاغه، دیباچه‌ای بر مدیریت اسلامی، (یادنامه کنگره هفتم و هشتم نهج البلاغه)، تهران، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی